

WYDAWNICTWO UMCS

ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN – POLONIA

VOL. VIII

SECTIO N

2023

ISSN: 2451-0491 • e-ISSN: 2543-9340 • CC-BY 4.0 • DOI: 10.17951/en.2023.8.85-104

Homo faber w (glotto)dydaktyce polonistycznej.
O twórczym wykorzystaniu wzoru i roli nauczyciela

Homo faber in (Glotto)Didactics of the Polish
Language: On the Method of Analysis and the
Creative Use of Text and the Role of the Teacher

Maria Waclawek

Uniwersytet Śląski w Katowicach. Wydział Humanistyczny

ul. Uniwersytecka 4, 40-007 Katowice, Polska

waclawek.maria@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3307-5338>

Abstract. The article concerns the use of the method of analysis and creative use of texts in the example of Zbigniew Herbert's *Pan od przyrody*. The subject and poetics of the poem encourage students to create their own texts on the so-called significant people, including teachers. The article was inspired by experimental classes conducted during remote education in the field of international Polish studies, where the students are both Poles and foreigners. The use of a literary text as a model influences the development of creativity and text-forming competencies of both native and foreign speakers of Polish.

Keywords: method of analysis and creative use of texts; Zbigniew Herbert; teacher; creativity; text-forming competencies; Polish as a native language; Polish as a foreign language

Abstrakt. Artykuł dotyczy posłużenia się metodą analizy i twórczego wykorzystania wzorów na przykładzie utworu *Pan od przyrody* Zbigniewa Herberta. Tematyka i poetyka wiersza zachęcają do tworzenia własnych tekstów dotyczących tzw. osób znaczących, w tym nauczycieli. Inspiracją do napisania tekstu były eksperymentalne zajęcia przeprowadzone w trakcie edukacji

zdalnej na kierunku międzynarodowe studia polskie, gdzie słuchaczami są Polacy i obcokrajowcy. Wykorzystanie tekstu literackiego jako wzoru wpływa na rozwój kreatywności i kompetencji tekstotwórczych użytkowników języka polskiego jako języka rodzimego i jako języka obcego.

Słowa kluczowe: metoda analizy i twórczego wykorzystania wzorów; Zbigniew Herbert; nauczyciel; kreatywność; kompetencje tekstotwórcze; język polski jako język rodzimy; język polski jako język obcy

I.

Rozwój kreatywności, a więc zdolności do tworzenia czegoś nowego, oryginalnego, przynoszącego nowe rozwiązania (Dubisz 2003: 2: 295), jest istotny nie tylko na etapie szkoły podstawowej czy średniej, lecz także odgrywa ważną rolę w budowaniu aktywnej postawy uczenia się przez całe życie. Zgodnie z zaleceniem Rady Unii Europejskiej kreatywne myślenie, obok krytycznego myślenia, umiejętności rozwiązywania problemów, zdolności do współpracy, myślenia komputacyjnego i samoregulacji, uznawane jest za jedno z „narzędzi” potrzebnych człowiekowi do aktywnego uczestnictwa w szybko zmieniającym się świecie i społeczeństwie. Dzięki temu to, co zostało przyswojone, może zostać zastosowane „w czasie rzeczywistym, by generować nowe idee, nowe teorie, nowe produkty i nową wiedzę” (Zalecenie 2018)¹.

Nowa rzeczywistość edukacyjna, rozpoczęta wraz z pandemią COVID-19 i czasową koniecznością przeniesienia nauki w tryb zdalny, wprowadziła określone wymagania, potrzeby, ale i zagrożenia, tworząc m.in. ograniczenie dla relacji uczeń–nauczyciel. „W pierwszych miesiącach pandemii instytucje odpowiedzialne za model edukacji nie sprostaly wyzwaniom, jakie niesie rewolucyjna zmiana procesu edukacji” (Morańska, Ciesielska, Jędrzejko 2020: 8) z tradycyjnego na cyfrowy. Dla wielu uczestników edukacji w cyberprzestrzeni nowe konteksty, bariery i problemy, wynikające z konieczności szybkiego dostosowania się do takiego modelu nauki, stały się przyczyną silnego dyskomfortu. Należy jednak podkreślić, że wymuszone pandemią przyspieszenie cyfryzacji instytucji oświatowych oraz podmiotów osobowych zaangażowanych w proces edukacji można postrzegać jako zjawisko pozytywne, gdyż rozwój technologii cyfrowych i – siłą rzeczy – kompetencji uczestników

¹ W zaleceniu do kluczowych kompetencji (łączyjących wiedzę, umiejętności i postawy) w procesie permanentnego rozwoju zostały zaliczone: 1) kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji; 2) kompetencje w zakresie wielojęzyczności; 3) kompetencje matematyczne w zakresie nauk przyrodniczych, technologii i inżynierii; 4) kompetencje cyfrowe; 5) kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie uczenia się; 6) kompetencje obywatelskie; 7) kompetencje w zakresie przedsiębiorczości; 8) kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej (Zalecenie 2018).

procesu kształcenia stał się asumptem do wykorzystywania bardziej funkcjonalnych metod nauczania, w tym tych, o których mowa m.in. w przywołanym dokumencie unijnym dotyczącym kompetencji kluczowych i uczenia się przez całe życie. Zmiana cywilizacyjna wpływa na zmianę paradygmatu kształcenia na konstruktywistyczny, odejście „od dydaktyki pamięci, związanej z tradycyjnym sposobem realizacji zajęć szkolnych, na rzecz dydaktyki myślenia uwzględniającej aktywne budowanie przez uczniów ich osobistej wiedzy przy wsparciu nauczyciela organizującego różnorodne sytuacje edukacyjne” (tamże: 38).

Inspiracją do powstania niniejszego tekstu były eksperymentalne zajęcia, które przeprowadziłam w trakcie edukacji zdalnej (w marcu 2021 roku) w ramach modułu śródziemnomorskiego na kierunku międzynarodowe studia polskie² (Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach), którego słuchaczami są zarówno polscy, jak i cudzoziemscy studenci. Zajęcia miały charakter warsztatowy i były poświęcone wybranemu wierszowi Zbigniewa Herberta – *Pan od przyrody* – oraz jego użyciu w kontekście metody analizy i twórczego wykorzystania (naśladowania) wzorów. W zajęciach uczestniczyło łącznie 26 osób: 11 osób z językiem polskim jako ojczystym i 15 osób z językiem wschodniosłowiańskim jako pierwszym (Ukraińcy, Białorusini, Rosjanie), znających polszczyznę na poziomie B2/C1.

II.

Zdaniem Michała Pawła Markowskiego (2013: 49–50) nauki humanistyczne łączą w sobie wyobraźnię i rzemiosło. Szeroko rozumianą kreatywność, podejście twórcze można i warto rozwijać na każdym etapie kształcenia – świetnie wpisują się one w profil zajęć szeroko rozumianej dydaktyki polonistycznej (zarówno szkolnej, jak i akademickiej). „Trenowanie twórczości – twierdzi Edward Nęcka (1998: 11) – jest możliwe tylko pod warunkiem, że przedmiot naszych oddziaływań, czyli myślenie i działanie twórcze, potraktujemy tak samo jak każdy inny rodzaj aktywności człowieka”.

W (glotto)dydaktyce polonistycznej wskazuje się różne strategie, metody i sposoby służące rozwojowi kreatywności, w tym rozwiązywania problemów w sposób twórczy m.in. dzięki podejściu zadaniowemu (Janowska 2011), wykorzystaniu różnego rodzaju metod aktywizujących czy zabiegów służących rozwojowi kompetencji tekstotwórczych, np. za pomocą zabaw narracyjnych, poezjowania, wykorzystania metody projektu, w tym WebQuestu, prowadzenia warsztatów dziennikarskich, wydawania gazetek (por. np. Bortnowski 1999; Brudnik, Moszyńska, Owczarska 2011; Fiszbak, Gajak-Toczek, Jagodzińska, 2019: 205–247;

² Dalej zamiast pełnej nawy kierunku będę używać skrótu MSP.

Kłakówna 2017: 158–187). Kreatywność w zakresie tworzenia tekstów rozbudzana jest również za pomocą większości metod kształcenia sprawności językowej opracowanych przez Annę Dyduchową, w tym metodę analizy i twórczego wykorzystania (naśladowania) wzorów³. W wersji klasycznej wskazana metoda składa się z trzech etapów: 1) ćwiczenia analityczne związane z lekturą przykładu-wzoru: a) obserwacja kompozycji i jej związku z poetyką tekstu – ustalenie cech charakterystycznych gatunku i tego, jaki ma to wpływ na wymowę tekstu, b) analiza warstwy językowo-stylistycznej; 2) ćwiczenia transformacyjne, tzw. działanie na tekstach: a) wyodrębnienie w tekście-wzorze elementów stałych stanowiących jego kanwę, tworzenie tekstu z lukami, b) wpisanie nowych treści w tekst z lukami; 3) ćwiczenia syntetyzujące, tzw. działanie poprzez teksty – całkowicie samodzielnie tworzony tekst mający charakter i zastosowanie analizowanego wzoru, napisany na temat, który uznany został przez ucznia za ważny i interesujący. Wyróżnione etapy rzecz jasna należy poprzedzić wcześniejszym, tzw. motywacyjnym, stymulującym do odbioru tekstu (Mrozowska 2001: 27)⁴. Komunikaty powstałe dzięki zastosowaniu opisanej metody są tak konstruowane, by „z jednej strony wyzwalać twórczość, a z drugiej uczyć dyscypliny pracy umysłowej” (Chrabąszcz 2015: 178). W razie potrzeby są (wielokrotnie) poprawiane przez nauczyciela i/lub zespół uczniowski.

Podczas wspomnianych zajęć skupiliśmy się na dwóch pierwszych etapach metody Dyduchowej, ze szczególnym uwzględnieniem drugiego, a więc na przekształcaniu wybranych elementów struktury tekstu-wzoru. Ćwiczenia transformacyjne doskonałą praktyczne operacje językowe – wiedza uzyskana dzięki wcześniejszej analizie utworu służy do tworzenia „własnego” tekstu z zachowaniem struktury („szkieletu”) oryginału. Uczeń-(od)twórca wypełnia schemat zgodnie z własnym konceptem. Ćwiczenie służy pobudzeniu swobodnej ekspresji dzięki twórczemu przekształcaniu elementów struktury i języka tekstu-wzoru, a także sprawdzeniu, czy została zrozumiana przez (od)twórcę funkcjonalność owych elementów (Dyduchowa 1988: 70).

³ Autorka zaproponowała pięć metod kształcenia sprawności językowej: metodę praktyki pisarskiej, przekładu intersemiotycznego, ćwiczeń okazjonalnych, norm i instrukcji oraz analizy i twórczego naśladowania wzorów (Dyduchowa 1988). W artykule za Edwardem Polańskim i Krystyną Orłową (1993: 12–13) używam lekko zmodyfikowanej nazwy („wykorzystanie” zamiast „naśladowania”), częściowo przyjętej w środowisku dydaktycznym (Kłakówna 2005: 32). Praktyczne zastosowanie tej metody w kontekście dydaktyki szkolnej przedstawiono m.in. w serii podręczników *Sztuka pisania* (Kłakówna 1993a, 1993b; Kłakówna, Steczko, Wiatr 2003a, 2003b; Kłakówna, Wiatr 2006). Metoda ta z powodzeniem może być wykorzystywana również w glottodydaktyce polonistycznej, zarówno dzieci (Niesporek-Szamburska 2018: 113–117), jak i dorosłych (Waclawek 2021, 2022), czy też podczas zajęć szkolnych z uczniem z kontekstem migracyjnym (Pamuła-Behrens, Szymańska 2017).

⁴ Zgodnie z takim ujęciem *de facto* podczas pracy z wykorzystaniem omawianej metody powinno się wyróżniać cztery etapy pracy z tekstem jako wzorem do naśladowania (Niesporek-Szamburska 2018: 113).

III.

Trudno przecenić językowe korzyści płynące z wykorzystania tekstów poetyckich na zajęciach nieliterackich, nie tylko w kontekście glottodydaktycznym. Anna Seretny (2006: 293) przyrównuje literaturę do okna, „przez które można oglądać świat ludzi mówiących danym językiem”, natomiast Hanna Mrozowska (2001: 26) przekonuje, że teksty literackie można z pożytkiem użyć „jako element całościowej strategii edukacyjnej, obejmującej wszechstronny rozwój ucznia, od konkretnych umiejętności językowych poprzez umiejętności kulturowe po taktykę zachowań społecznych”. Szczególne znaczenie poezji wynika m.in. z tego, że jest unikalnym nośnikiem wartości estetycznych, kulturowych i językowych – jest „jak soczewka, w której skupiają się wszystkie możliwości polszczyzny” (Próchniak 2012: 9). Recepcja tekstów poetyckich wiąże się zarówno z przyswajaniem gotowych treści, jak i z odkrywaniem nowych, gdyż jest przestrzenią zetknięcia tradycji z podejściem innowacyjnym, deszyfracji znaczeń oraz wielości interpretacji. „Spożytkowanie” poezji do celów edukacyjnych ma także wymiar „prozy życia” – jest przykładem zastosowania tekstu autentycznego (a nie spreparowanego na potrzeby dydaktyczne); zwykle utwór cechuje się krótką formą, więc łatwiej dyskusję o nim dostosować do rygorów czasowych lekcji.

Obok dzieł Wisławy Szymborskiej, Czesława Miłosza, Tadeusza Różewicza i Olgi Tokarczuk twórczość Herberta należy do najbardziej rozpoznawalnej w świecie, naznaczona jest dialogiem ze światem w poszanowaniu tradycji, przy zachowaniu wierności sobie i wyznawanym wartościom – Pięknu, Prawdzie i Dobru. Poezja Herberta czerpie z kultury Śródziemnomorza, mocno zakorzeniona jest w tradycji kultury europejskiej: Biblii, mitologii, filozofii, sztuce, literaturze; co więcej, odznacza się poetyckim umiarem, klasyczną prostotą, zdystansowaniem się i subtelną ironią. Liryka Herberta ma wymiar uniwersalny; ukazuje źródła zasad moralnych, europejskie dziedzictwo kulturowe.

Dyskusję na temat wiersza, a potem jego twórcze wykorzystanie we własnych/studenckich poetyckich próbach, rozpoczyna odpowiednia sytuacja motywacyjno-problemowa, zachęcająca słuchaczy do wejścia w temat zajęć, pewnego rodzaju identyfikacji z nim (*Kim jest dla Ciebie nauczyciel? Jakimi cechami według Ciebie powinien odznaczać się dobry/prawdziwy nauczyciel? Czy szczególnie pamiętasz jakiegoś szkolnego nauczyciela/szkolną nauczycielkę? Dlaczego akurat tę osobę?*). Szczegółowy tok proponowanych zajęć szerzej przybliżyłam w innym tekście (Wacławek 2022).

Analiza utworu *Pan od przyrody* została poprzedzona ćwiczeniem ze słuchu (zob. tabela 1)⁵.

Tabela 1. Ćwiczenie ze słuchu

I. Proszę uważnie słuchać lektora i wpisać brakujące fragmenty tekstu.	
Zbigniew Herbert Pan od przyrody	
Nie mogę przypomnieć sobie jego ¹	w drugim roku wojny zabili pana od przyrody łobuzy od historii
stawał wysoko nade mną na długich rozstawionych nogach ²	jeśli poszedł do nieba – może chodzi teraz na długich promieniach odzianych w szare pończochy z ogromną siatką i zieloną skrzynką
złoty łańcuszek popielaty surdut i chudą szyję do której przyszpilony był ³ krawat	wesoło ⁸ z tyłu
on pierwszy pokazał nam nogę zdechłej ⁴ która dotykana igłą gwałtownie się kurczy	ale jeśli nie poszedł do góry – kiedy na leśnej ścieżce spotykam ⁹ który gramoli się na kopiec piasku podchodzę szastam nogami i mówię: – dzień dobry panie profesorze pozwoli pan że mu pomogę –
on nas wprowadził przez złoty binokular* w intymne życie naszego ⁵ pantofelka on przyniósł ciemne ⁶ i powiedział: sporysz	przenoszę go delikatnie i długo za nim patrzę aż ginie w ciemnym pokoju profesorskim na końcu ¹⁰ liści
z jego namowy w dziesiątym roku życia zostałem ojcem	
gdy po napiętym oczekiwaniu z ⁷ zanurzonego w wodzie ukazał się złoty kiełek i wszystko rozśpiewało się wokoło	Z tomu <i>Hermes, pies i gwiazda</i> , 1957 (Herbert 2018: 133–135)

* Binocular – mikroskop.

Źródło: opracowanie własne.

⁵ Odczytałam tekst z odpowiednią interpretacją głosową. Jeśli prowadzącemu zależy na tym, by na zajęciach wybrzmiał głos innego lektora (np. męskiego), warto skorzystać z wzorcowego odczytania, np. Grzegorza Damińskiego (zob. Kowalski 2018).

Kontakt z dziełem literackim zamyka się w trzech etapach: spotkanie, obcowanie i oswajanie. Po dwukrotnym odczytaniu tekstu i sprawdzeniu poprawnych odpowiedzi następuje jego analiza⁶.

Aby dany tekst mógł pełnić rolę wzorca, musi zostać dobrze dobrany (pod względem intelektualnym, emocjonalnym i językowym) – dzięki temu może być w pełni odebrany. Jego adresat, bez względu na to, czy jest rodzimym użytkownikiem polszczyzny czy też uczącym się tego języka jako obcego/drugiego, musi odczytać tekst ze zrozumieniem (globalnym, selektywnym i szczegółowym). W przypadku utworów literackich jest to zadanie szczególnie trudne, zwłaszcza dla zewnętrznego kulturowo odbiorcy. „Chodzi tutaj o treści wyrażane bezpośrednio oraz pośrednio, wyeksplikowane i ukryte, zakodowane w warstwie semantycznej (wszystkie rodzaje znaczeń: dosłowne, metaforyczne, aluzyjne) oraz pragmatycznej (cel i intencja, rozmaite funkcje)” – konstatuje Jadwiga Kowalikowa (2004: 19). W przypadku pracy cudzoziemca z tekstem poetyckim napisanym w języku oryginału należy skupić się na zrozumieniu i opanowaniu tych właściwości, które są potrzebne na jego etapie nauki języka obcego (w tym przypadku języka polskiego).

Ze względu na ograniczenia objętościowe artykułu skupię się jedynie na wybranych, kluczowych – jak sądzę – dla dalszej pracy z tekstem wnioskach wynikających z analizy i interpretacji utworu, do jakich doszli słuchacze na wskazanych zajęciach.

Wiersz utrzymany jest w konwencji wspomnienia o nauczycielu z czasów szkolnych (liryka roli – wcielenie się w ucznia). Oprócz twarzy, której obrazu podmiot mówiący nie był w stanie odtworzyć, tytułowy bohater wiersza został dobrze sportretowany: „stawał wysoko nade mną / na długich rozstawionych nogach / widziałem / złoty łańcuszek / popielaty surdut / i chudą szyję / do której przyspilony był / niezwywy krawat”. Wydaje się, że ukazano typowy ubiór przedwojennego profesora⁷. Pod „martwym” strojem skrywał się człowiek żywo

⁶ Utwór nie był znany cudzoziemcom uczestniczącym w omawianych zajęciach, a wśród słuchaczy z Polski tylko jedna osoba przyznała (pamiętała), że z tekstem spotkała się wcześniej (podczas edukacji szkolnej). Dodatkowa uwaga – analizowany utwór jest przykładem wiersza wolnego. Jeśli kompetencje w zakresie poprawności językowej (kultury języka) w danej grupie są niewystarczające, warto poprosić słuchaczy (szczególnie tych, dla których język polski jest językiem obcym), by przepisali tekst wiersza jako tekst ciągły, z dostosowaniem go do zasad ortografii i interpunkcji (i związanej z tym wybranej interpretacji utworu).

⁷ Herbertolodzy najczęściej za prototyp postaci pana od przyrody podają albo doktora Fortunata Strońskiego z lwowskiego gimnazjum, albo nieznanego z imienia i nazwiska nauczyciela ze szkoły powszechnej z tego miasta, do której na wcześniejszym etapie edukacji uczęszczał poeta – wtedy w IV klasie program nauczania zawierał temat kielkowania zboża, w warunkach miejskich zamieniany na hodowanie kielka kasztana (Herbert 2018: 133). Poetycki opis nauczy-

zainteresowany uczniem, będący ekspertem i przewodnikiem, wtajemniczającym podopiecznych w intrygujący świat natury, stosującym rozmaite metody i techniki dydaktycznego oddziaływania, a także urozmaicającym formy organizacji zajęć lekcyjnych (demonstracja odruchu pośmiertnego nogi żaby, pokazanie pod mikroskopem pierwotniaka, przyniesienie ziarna zaatakowanego przez grzyby, namówienie na doświadczenie rodzicielstwa – wyhodowanie kielka kasztana). Nauczyciel nastawiony był na to, aby uczący się doświadczać różnego typu kontaktu z przyrodą i dzięki temu uczył ich szacunku do niej oraz odpowiedzialności za nią. Pan od przyrody zatem edukował i wychowywał, był odbierany jako swoisty życiowy doradca.

Utwór porusza problem brutalności realiów wojny i okupacji, wyznaczających koniec (ówczesnego) świata podmiotu mówiącego – pedagog został zabity przez „łobuzów od historii”. Rozważania na temat tego, co się z nim stało, „jeśli nie poszedł do góry”, mają znamiona panteizmu – bohater wiersza został dostrzeżony pod postacią żuka, który znika „w ciemnym pokoju profesorskim / na końcu korytarza liści”. Dzieło kończy ujmująca metafora. Retrospektywny charakter wiersza można skrótowo zawrzeć w schemacie: opis wyglądu nauczyciela > opis czynności lekcyjnych > „zawalenie się świata”, brutalne realia wojny (śmierć nauczyciela) > metaforyczna wizja życia po życiu. Tekst stanowi poetyckie wyrażenie wdzięczności i szacunku należnego „od ucznia nauczycielowi, od adepta podlegającego inicjacji – wprowadzającemu w misterium życia i śmierci, a także cześć winną poległemu od tego, który przeżył” (Łukasiewicz 2001: 59).

IV.

„Co wydaje się najistotniejsze w spotkaniach czytelnika z poezją Herberta? Odejście od stereotypowego i uproszczonego myślenia o jego twórczości” – twierdzi Danuta Łazarska (2020: 148). Z pewnością mniej konwencjonalnym sposobem obcowania z twórczością Mistrza, a zarazem pewną wprawką językową w zakresie rozwijania własnej kreatywności i związanych z tym kompetencji tekstotwórczych, jest analiza omówionego utworu i jego kreatywne wykorzystanie jako przykładu do naśladowania. Jak podkreśla Kowalikowa (2012: 154),

ciela zachęca, zwłaszcza w przypadku zajęć prowadzonych wśród młodszych słuchaczy, do prób jego uczniowskich wizualizacji (czy później do zobrazowania bohatera tekstu stworzonego na bazie pierwowzoru), a więc *de facto* do wykorzystania innej metody zaproponowanej przez Dyduchową – przekładu intersemiotycznego. Ciekawy przykład rysunku uczennicy szkoły podstawowej stanowiącego portret pana od przyrody przedstawia Jacek Łukasiewicz (2001: 59).

„naśladowanie nigdy nie jest wiernym kopiowaniem”, ze względu na jego zindywidualizowane przetworzenie stanowi twórczą adaptację wzoru.

Słuchacze otrzymali do wypełnienia skrócony schemat wiersza (zob. tabela 2). Z powodu ograniczeń czasowych (zbliżający się koniec zajęć) na jego uzupełnienie mieli (tylko) 15 minut.

Tabela 2. Ćwiczenie transformacyjne

II. Proszę uzupełnić tekst zgodnie z własnym pomysłem.	
Pan.....* od	(...)
Nie mogę przypomnieć sobie	jeśli poszedł do nieba –
stawał wysoko nade mną	może chodzi teraz
widziałem	i
.....	ale jeśli nie poszedł do góry –
i chudą szyję	kiedy
.....	spotykam
on pierwszy pokazał nam	podchodzę
.....	i mówię:
.....	– dzień dobry panie profesorze
on nas wprowadził przez	pozwoli pan
.....
.....	aż ginie
on przyniósł na końcu
.....	korytarza
i powiedział:	
z jego namowy	
.....	
i wszystko rozśpiewało się wokoło	

* Uwaga! W tekście można zmieniać formy gramatyczne (bohater wiersza i/lub podmiot mówiący może być wyrażony/mogą być wyrażeni np. w rodzaju żeńskim lub w liczbie mnogiej) oraz można dokonywać innych zabiegów redaktorskich (np. dodawać słowa do schematu lub je usuwać).

Źródło: opracowanie własne.

Zarówno poetyka Herbertowskiego pierwowzoru, jego struktura, jak i przesłanie zachęcały do samodzielnego (od)tworzenia obrazu osoby znaczącej, inspirowanej, kogoś, kto może być odbierany jako autorytet. Poetyckie obrazy wywołujące się z komunikatów stworzonych przez słuchaczy MSP dają się ująć w następujące (umowne) kręgi tematyczne:

- postać związana ze szkolnictwem (bez *expressis verbis* wyrażonego kontekstu ekologicznego): pedagog, nauczyciel/nauczycielka muzyki, matematyki, historii, języka polskiego, astronomii itp.,
- postać związana z szeroko rozumianym kontekstem ekologicznym, promująca szacunek do natury, świata roślin i zwierząt (nauczyciel przyrody, przedszkolanka, botanik, weterynarz), ale też związana z klimatem lub zanieczyszczeniem środowiska (pan od pogody, pan od smogu),
- członek rodziny lub inna osoba znacząca.

Na potrzeby tego artykułu zostaną przedstawione studenckie próby poetyckie dotyczące pierwszego z wymienionych kręgów tematycznych⁸.

Zdaniem Zdzisława Chlewińskiego „autorytetami są zwykle osoby, w życiu których nie ma rozdzwieniu pomiędzy słowami i czynami, osoby znaczące, które pomogły nam coś zobaczyć, dostrzec pewne wartości, coś zrozumieć, bez których nasza wizja świata byłaby o wiele uboższa” (cyt. za: Karwatowska 2012: 9). Nauczyciel buduje swój autorytet m.in. dzięki osobowości, empatii, otwarciu na drugiego człowieka, posiadaniu rzetelnej wiedzy, którą potrafi w ciekawy sposób przekazać, zachęcając również do samodzielnych poszukiwań badawczych. Wspomaga rozwój podopiecznego, wpływa na jego aktualne życie, ale też w mniejszym lub większym stopniu na przyszłe, przygotowując go do tego, kim będzie.

Wygląd zewnętrzny tworzy taki zespół cech, które jako pierwsze są postrzegane i oceniane (Waclawek, Wtorkowska 2022: 65). Odpowiednia aparycja jest ważna, gdyż zalicza się do „składników statusu społecznego, podlega stałej ocenie ze strony innych osób” (Nęcki 1990: 92)⁹. Słuchacze językowo dookreślali wygląd zewnętrzny wybranej osoby znaczącej, nauczyciela/nauczycielki. Zebrane w tabeli 3 egzemplifikacje podaję w umownej kolejności.

⁸ Teksty zebrane *stricte* w ramach wątku ekologicznego czekają na opracowanie, ale ukazał się już artykuł traktujący o poetyckich konkretyzacjach dzieciństwa i związaną z nim rodziną lub inną osobą znaczącą (Waclawek 2022).

⁹ Małgorzata Karwatowska (2012), badając autorytety wśród młodzieży, przybliżyła m.in. obraz nauczyciela odtworzony na podstawie danych tekstowych (uczniowskich wypracowań). Wśród wyodrębnionych domen dużą rolę odgrywał wygląd zewnętrzny i jego odpowiednie wartościowanie.

Tabela 3. Wygląd nauczyciela/nauczycielki – przykładowe wypowiedzi

Pani od muzyki	Pani od matematyki
Nie mogę przypomnieć sobie jej włosów stawała wysoko nade mną patrząc mi na ręce widziałam jej naszyjnik z pereł i chudą szyję długie kolczyki	Nie mogę przypomnieć sobie jej imienia stawała wysoko nade mną zawsze odpowiednio ubrana i przygotowana do zajęć widziałam jej głowę zza biurka powagę na twarzy i chudą szyję ozdobioną wspaniałymi okazami biżuterii
Pan od polskiego	Pani od astronomii
Nie mogę przypomnieć sobie jego oblicza stawał wysoko nade mną na długich jak tyczki nogach widziałem długi nos na którym spoczywały okulary i chudą szyję na której wisiał srebrny krzyżyk	Nie mogę przypomnieć sobie Jupitera stawał wysoko nade mną dlatego widziałem ciekawskie oczy i chudą szyję wykręconą w stronę nieba
Pan od geografii	Pan od szkolnictwa (pedagog)
Nie mogę przypomnieć sobie jednej konkretnej lekcji zazwyczaj stawał wysoko nade mną z samego rana widziałem duże niebieskie oczy zmęczenie na twarzy i chudą szyję którą pamiętam od pierwszego dnia w szkole	Nie mogę przypomnieć sobie jego postaci, ale stawał wysoko nade mną i przenikliwym wzrokiem spoglądał na moją kartkę widziałem wtedy jego zaciśnięte szczęki i chudą szyję która spoczywała na przygarbionych barkach

Źródło: opracowanie własne.

Oprócz doprecyzowania wybranych detali ciała, ubrania i jego dodatków wskazano uwidaczniające się napięcie i przemęczenie nauczyciela (zmęczenie na twarzy, zaciśnięte szczęki, przygarbione barki). W tabeli 4 zebrano przykładowe konkretyzacje czynności, jakim oddawał się w poetyckich komunikatach wybrany dydaktyk.

Tabela 4. Czynności nauczyciela – przykłady

Pan od polskiego	Pani od polskiego
<p>on pierwszy pokazał nam piękno literatury która stawiała się bardziej zachwycająca jeśli patrzyłeś na nią jego oczyma</p> <p>on nas wprowadził do wielkiego świata epok średniowiecze kojarzyło się z tym co <i>ad maiorem Dei gloriam</i></p> <p>on przyniósł mitologię i powiedział: wyciągnijcie wnioski z jego namowy przeczytałam Trylogię i wszystko rozśpiewało się wokoło</p>	<p>ona pierwsza pokazała nam że nauka języka polskiego może być ciekawa że nauka języka polskiego może być przyjemna</p> <p>ona nas wprowadziła przez pożółkłe karty starych książek do świata literatury do świata fantazji metafor i perspektyw</p> <p>ona przyniosła niezliczone ilości arkuszy i powiedziała: piszcie co wam w duszy gra</p> <p>z jej namowy sięgnęłam po lekturę która od zawsze była udreką spojrzalam na nią z innej perspektywy i wszystko rozśpiewało się wokoło</p>
Pan od muzyki	Pani od muzyki
<p>on pierwszy pokazał nam świat który tworzy muzyka i jak bardzo może ona zmienić obraz szarej rzeczywistości</p> <p>on nas wprowadził w świat magii dźwięków przez swobodę w tworzeniu naszych melodii</p> <p>on przyniósł raz słowika w klatce, który nie śpiewał i powiedział: zniewolony głosu nie wyda to wolność daje mu anielski śpiew</p> <p>z jego namowy zacząłem prowadzić notes i interesować się ornitologią i wszystko rozśpiewało się wokoło</p>	<p>ona pierwsza pokazała nam możliwość tworzenia czegoś własnego</p> <p>ona nas prowadziła przez kręte korytarze pięciolini</p> <p>ona przyniosła gitarę i powiedziała: grajcie</p> <p>z jej namowy śpiewaliśmy ile tchu w piersi i wszystko rozświeciło się wokoło</p>

Pani od matematyki	Pan od historii
ona pierwsza pokazała nam podstawy liczenia i działań na liczbach	on pierwszy pokazał nam jak rozległy jest świat piramid i jak wspaniali byli wojowie północy
ona nas wprowadziła przez portal nieskończonych operacji matematycznych	on nas wprowadził przez portal przeszłości w świat naszych pradziadów
ona przyniosła kredę i powiedziała: notujcie	on przyniósł atlas historii i powiedział: nie można zamknąć świata w książce
z jej namowy zaczęłam poważnie się zastanawiać nad swoją przyszłością dołączyłam do grupy pod jej opieką i wszystko rozjaśniło się wokoło	gdyż jest na to zbyt wspaniały
	z jego namowy w osiemnastym roku życia kupiłem neseser zacząłem podróż po pięknie świata i wszystko doceniłem wokoło

Źródło: opracowanie własne.

Zgodnie z wymową poetyckich prób słuchaczy MSP obcowanie z kreowanym w tekstach nauczycielem daje przyjemność, wiąże się z pozytywnymi emocjami, może być rodzajem terapii, sposobem „uleczenia” czy „ulepszania” rzeczywistości. Pedagog nie tylko przekazuje wiedzę, lecz także zachęca podopiecznych do samodzielnego wyciągania wniosków, własnych poszukiwań, poszerzania horyzontów, przekraczania granic i przełamywania schematycznego myślenia.

Studenci metaforycznie doprecyzowali również „życie po życiu” kreowanego bohatera poetyckiego komunikatu. Wybrany dydaktyk, „jeśli poszedł do nieba”, może chodzi teraz:

- „między idealnie / zapisanymi nutami / i gwizdże”,
- „odziany w płaszcz melodii”,
- „wciąż obserwuje, poprawia, liczy” lub [chodzi],
- „w barwach przeszłości odziany w skrzydła / i z atlasem historii o niekończących się stronach”,
- „po gwiazdach / i przygląda się światu”,
- „tak jak przemierzał szkolne korytarze / długim posuwistym chodem / i przesywa wzrokiem każdego świętego”,
- „blaskiem oświetlony / nadal tak samo życzliwy w dłoni mocno zaciśniętej trzyma teczkę”,
- „po anielskich salach szkoły / i razem z innymi spogląda na swych uczniów”,
- „z ulgą w sercu / że poradziliśmy sobie / i pamiętamy go” albo: „może chodzi tam teraz / lecz będzie cudownie jak znów tu będzie / i na nas spojrzy”.

W sposób obrazowy została też przedstawiona wizja spotkania z nauczycielem, „jeśli nie poszedł do góry” (zob. tabela 5).

Tabela 5. Wizja „jeśli nie poszedł do góry” – przykłady

Pan od muzyki	Pani od muzyki
<p>kiedy słyszę gdzieś bajkowy śpiew słowika wypatruję go a gdy już odnajduję melodyjnego ptaka który przycupnął na krzaku podchodzę ostrożnie powoli i mówię: – dzień dobry panie profesorze pozwoli pan że posłucham boskiego trełu – i słucham go godzinami myśląc i marząc zatracając się w jego śpiewie i odrywając się od ziemi nagle cisza ... patrzę jak odlatuje ku niebu aż ginie za błękitnym wyjściem na końcu korytarza wolności</p>	<p>kiedy jestem w lesie obserwuję liście szumiące na wietrze podchodzę i mówię: – dzień dobry pani profesor pozwoli pani że też zagwizdzę – i gwizdę i słucham aż ginie dźwięk na końcu korytarza muzyki</p>
Pani od matematyki	Pan od polskiego
<p>kiedy patrzę w lustro spotykam swoje odbicie a w nim ją podchodzę bliżej i mówię: – dzień dobry pani profesor pozwoli pani że ją dotknę – obracam ją delikatnie aż znika na końcu korytarza moich myśli</p>	<p>kiedy w muzeum spotykam omawianą na lekcjach rzeźbę podchodzę z głęboką nadzieją i mówię: – dzień dobry panie profesorze pozwoli pan, że na dłużej zatrzymam wzrok – i wtedy może przypomnę sobie jego oblicze ale to na marne, bo czas nagli aż ginie bezszelestnie na końcu korytarza wspomnień</p>
Pan od historii	Pan od szkolnictwa (pedagog)
<p>kiedy najmniej się tego spodziewam łapię się na wspomnieniu o nim cieniu idei które mi zostawił podchodzę i mówię: – dzień dobry panie profesorze pozwoli pan nie dać o sobie zapomnieć – myślę o tym co mówił w środę za kwadrans trzecia aż ginie ta myśl o nim zamknięta na końcu korytarza mojej pamięci</p>	<p>kiedy nad tym rozmyślam to spotykam go przygarbionego, ale uśmiechniętego trzymającego w ręku swoją encyklopedię podchodzę sprężystym krokiem i mówię: – dzień dobry panie profesorze pozwoli pan, że pomogę – i udajemy się do klasy w której niegdyś się uczyliśmy aż ginie zaczytany w literaturze na końcu korytarza szkoły życia</p>

Źródło: opracowanie własne.

W zastosowaniu metody analizy i twórczego wykorzystania wzorów nie tyle chodzi o rezultat (od)twórczej pracy, ile o sam proces tworzenia – ukazanie warsztatu pisarskiego (w tym rozbudzenie ciekawości, jak tworzy ktoś inny; zwrócenie uwagi na to, jak postrzega świat i jak go na potrzeby tekstu kreuje). Stanowi to wstęp do prób własnej praktyki pisarskiej, gdyż celem edukacyjnym jest to, by inicjacja stała się inspiracją (Kowalikowa 2004: 16).

Postrzeganie nauczyciela jako osoby znaczącej wynika zarówno z jego wiedzy, kompetencji, doświadczenia, osobowości, stosunku do uczniów, atrakcyjności zajęć, jak i z odpowiedniej prezencji, uczestniczenia w momentach ważnych dla wychowanków, promowania postawy otwartości i szacunku dla siebie i dla innych. „Miarą autorytetu pedagoga jest postawa uczniów wobec niego” (Gajak-Toczek, Gala-Milczarek, 2019: 395) – poetyckie świadectwo wyrażenia takiego stosunku do wybranego uczącego dają skrótowo przybliżone poetyckie próby.

Rola nauczyciela w procesie kształtowania tożsamości kulturowej ucznia jest nie do przecenienia. To od niego oczekuje się, by wcielił się w „znaczących innych”, czyli mógł sprostać roli autorytetu, by umiał tworzyć sytuacje wychowawcze oparte na otwartości wobec wychowanka (poznanie go, zrozumienie, uwzględnienie innego niż własny punkt widzenia), warunkujące i wspierające go w samorealizacji (sprzyjanie budowaniu pozytywnego obrazu ucznia – wiedzy o „mocnych” jego stronach; pochwała osiągnięć) i rozwoju. (Myrdzik 2006: 145)

V.

Kreatywność jest ważna na każdym etapie edukacji, jest potrzebna w permanentnym rozwoju, wzmacnia ją doskonalenie sprawności językowych. Dydaktycy zauważają, że w trakcie edukacji szkolnej uczniowie chętnie podejmują różnego rodzaju próby literackie stanowiące nawiązanie do znanego im tekstu czy gatunku literackiego (Latoch-Zielińska 2010: 323). Moje doświadczenia eksperymentalnego posłużenia się metodą analizy i twórczego wykorzystania wzorów w trakcie zajęć akademickich potwierdzają te sądy zarówno wśród odbiorców polskich (studenci polonistyki na specjalności nauczycielskiej), cudzoziemskich (obcokrajowcy studiujący na zagranicznych polonistykach), jak i w grupach mieszanych (opisane w niniejszym tekście zajęcia w grupie studentów MSP).

Efektywność każdej metody wiąże się z budowaniem odpowiedniej motywacji u słuchaczy, podkreślaniem ich podmiotowości. Służy to interioryzacji wiedzy i umiejętności. Skuteczność pracy następuje dzięki akceptacji triady „muszę – mogę – chcę”, gdzie „muszę” jest konsekwencją norm i wymagań instytucjonalnych (uczestnictwo w zajęciach), „mogę” wynika ze swobody w przestrzeni

do działania i wiary we własne możliwości, a „chęć” wypływa z wewnętrznej potrzeby wyrażania siebie (Chrabąszcz 2015: 185). Uczeń/student jako *homo faber* zaspokaja zatem potrzebę hubrystyczną, rozumianą jako determinującą do stałej aktywności ludzkie pragnienie potwierdzenia i powiększenia swojej wartości (Kozielecki 2002: 118–119). Kreatywne podejście, dzięki stworzeniu na podstawie tekstu-wzoru nowego komunikatu „poetyckiego”, mającego inny wymiar i inny cel, *stricte* związany z sytuacją dydaktyczną, można potraktować jako rodzaj „literackiego upcyklingu”¹⁰. Takie działanie pozwala na rozwijanie kompetencji językowych użytkowników polszczyzny zarówno jako języka pierwszego, jak i jako języka obcego/kolejnego.

Opisane eksperymentalne zdalne zajęcia zostały przeprowadzone niespełna rok przed agresją Rosji na Ukrainę. Nowa rzeczywistość dąży do sprostania zaistniałym potrzebom. Współistnienie w jednym zespole klasowym uczniów z językiem polskim jako ojczystym i uczniów z szeroko rozumianym doświadczeniem migracji w dużo większym stopniu niż wcześniej stało się zjawiskiem współtworzącym polską rzeczywistość edukacyjną¹¹. Włączanie znanych i uznanych w glottodydaktyce polonistycznej koncepcji nauczania języka przez literaturę oraz literatury przez język (zob. np. Lipińska, Seretny 2012: 108) w obecnych realiach polskiej szkoły wydają się koniecznością. Szczególnie ważne jest uwzględnienie tzw. wariantu skorelowanego (uczenia języka w powiązaniu z literaturą – kształcenie językowo-historycznoliterackie), który zasada się na rozwijaniu umiejętności językowych w połączeniu z wykorzystaniem tekstów literackich i w razie potrzeby materiałów uzupełniających¹². W takim ujęciu „kompetencje literackie postrzega się jako wtórną w stosunku do językowej, gdyż to język

¹⁰ Termin zaczerpnięty od Romualda Cudaka i Wioletty Hajduk-Gawron (2016: 614).

¹¹ Nowe realia nakazują – niestety – mocniej niż wcześniej uwypuklić wątek katastrofy wojennej, której refleksy i konsekwencje wybrzmiewają w utworze *Pan od przyrody*, pokazując zarazem również w tym obszarze uniwersalność wiersza. Tekst warto odczytać przez pryzmat biografii Mistrza. Przedwojenny Lwów, w którym Herbert się urodził i spędził młodość, był dla poety miastem, które uczyło postawy otwartej wobec ludzi i świata, poszanowania dla Innego, a później również miastem, w którym „zrozumiał, że wojna jest czymś strasznym i niepojętym, czymś, co nie mieściło się w kategoriach jego myślenia, co zburzyło dotychczasowy ład i doprowadziło, jak sam poeta wspomina, do »zawalenia się świata«” (Gzik 2008: 201). Potrzeba poświadczania okrucieństwa czasu wojny i okupacji inspirowała twórcę do poszukiwania odpowiedniej formy artystycznego wyrazu, czego świadectwem jest m.in. analizowany tekst poetycki.

¹² Wyróżnia się dwie opcje realizacji strategii nauczania skorelowanego: a) pragmatyczną – tekst literacki stanowi materiał docelowy (dany tekst ilustruje wybrane zagadnienia językowe, służy głównie rozwijaniu kompetencji komunikacyjnej); b) estetyczno-strategiczną – tekst literacki stanowi materiał wyjściowy do działań dydaktycznych, utwór literacki traktuje się jako źródło ekscerpcji zagadnień językowych, służy przede wszystkim rozwijaniu kompetencji literackiej i kulturowej.

otwiera drzwi literaturze, a nie na odwrót” (tamże: 109). Tekst literacki poznaje się w działaniu – wymaga to od nauczyciela odpowiedniego opracowania zadań (skorzystania ze strategii adaptacji¹³ tekstu literackiego na potrzeby odbiorcy zewnętrznego kulturowo i językowo).

Być może skrótkowo przybliżone w niniejszym tekście doświadczenie zajęć z wyższego etapu edukacji stanie się inspiracją do pracy na lekcjach języka polskiego jako szkolnego przedmiotu nauczania, wszak metoda analizy i twórczego wykorzystania wzoru stworzona została właśnie z myślą o szkole, szczególnie podstawowej. Może okazać się przydatna także podczas warsztatów z pisania nie tylko wśród uczniów polskich, ale i cudzoziemskich.

W edukacji szkolnej w zakresie języka polskiego naśladowanie wzoru w szczególnym stopniu skupia się na formie, odwzorowaniu struktury z wykorzystaniem nowych treści. W przypadku pracy na II etapie kształcenia z uczniami młodszymi (klasy IV–VI) właśnie ten aspekt „poezjowania” jest szczególnie ważny. Ćwiczenia redakcyjne w ramach *Sztuki pisania* i *Nowej sztuki pisania*¹⁴ zawierają przykłady zastosowania w praktyce szkolnej konkretnych ćwiczeń transformacyjnych, określanych jako „działanie na tekście” – po wyodrębnieniu przez autorów podręcznika w konkretnym utworze komponentów charakterystycznych dla analizowanego gatunku wypowiedzi młodzi adepci sztuki pisarskiej zgodnie z własnym konceptem uzupełniają zaproponowany „dziurawiec”. Tworzenie tekstów poetyckich zasadza się na „specjalnym widzeniu świata i niezwykajnym używaniu zwyczajnego języka” (Kłakówna 2017: 174), dlatego ważne jest, aby uzmysłowić młodym użytkownikom polszczyzny, że wszystko może stać się poezją i każdy może próbować ją tworzyć. Uczniowska siła sprawcza, inspiracja do „czarowania słowami” wywołującymi określone obrazy świetnie ujawnia się np. dzięki propozycjom kreatywnego przetworzenia takich tekstów jak *Zakłęcia* Józefa Ratajczaka czy *Pudełko zwane wyobraźnią* Herberta (Kłakówna, Wiatr 2006: 24–26, 29–32)¹⁵. Na tak prowadzonej lekcji, dzięki zapewnieniu podopiecznym zarówno poczucia bezpieczeństwa, jak i poczucia poważnego traktowania oraz wsparcia mentorskiego ze strony nauczyciela, mogą powstać ciekawe produkty uczniowskiej pracy, które „przynoszą informacje o uczniach, odkrywają ich stany psychiczne, ich problemy, wskazują na typ wrażliwości” (Kłakówna 2017: 177). W starszych uczniach należy zaszczepić

¹³ O adaptacji tekstów literackich w glottodydaktyce polonistycznej pisano wiele (zob. np. Cudak, Hajduk-Gawron 2016; Hajduk-Gawron 2015; Hajduk-Gawron, Madeja 2013; Hajduk-Gawron, Pospiszil 2018; Koziołkiewicz 2021; Waclawek 2020).

¹⁴ Zob. przypis 3 i wykaz pozycji w bibliografii.

¹⁵ Twórcze nawiązanie do drugiego z wymienionych wierszy poprzedzone jest lekturą odpowiedniego fragmentu *Matego księcia* Antoine’a de Saint-Exupéry’ego.

umiejętność bardziej samodzielnego i krytycznego podejścia do własnych wytworów pisarskich¹⁶. Warto skorzystać z poetyki wspomnienia, jaką stosuje Herbert w omówionym wierszu.

Na przykładzie *Pana od przyrody* możliwe jest wielowymiarowe spotkanie z poezją, warsztatem poetyckim, a także z samym „panem od poezji” (zob. Siedlecka 2018).

BIBLIOGRAFIA

- Bortnowski, S. (1999). *Warsztaty dziennikarskie*. Warszawa: Wydawnictwo Stentor.
- Brudnik, E., Moszyńska, A., Owczarska, B. (2011). *Ja i mój uczeń pracujemy aktywnie. Przewodnik po metodach aktywizujących*. Kielce: Wydawnictwo Jedność.
- Chrabąszcz, M. (2015). „Trening wyobraźni?”. Kilka słów o metodzie analizy i twórczego naśladowania wzoru w praktyce szkolnej. W: G. Matuszek, H. Sieja-Skrzypulec (red.), *Twórcze pisanie w teorii i praktyce* (s. 175–186). Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Cudak, R., Hajduk-Gawron, W. (2016). Problematyka adaptacji tekstu w edukacji literackiej cudzoziemców. W: E. Jaskółowa, D. Krzyżyk, B. Niesporek-Szamburska, M. Wójcik-Dudek (red.), *Edukacja polonistyczna jako zobowiązanie*. T. 1: *Powszechność i elitarność polonistyki* (s. 603–615). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Dubisz, S. (red.). (2003). *Uniwersalny słownik języka polskiego*. T. 1–4. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dyduchowa, A. (1988). *Metody kształcenia sprawności językowej uczniów. Projekt systemu, model podręcznika*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP.
- Fiszbak, J., Gajak-Toczek, M., Jagodzińska, J. (2019). Metody ogólnodydaktyczne w kształceniu polonistycznym. W: J. Fiszbak (red.), *Polonistyczna dydaktyka ogólna* (s. 189–267). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Gajak-Toczek, M., Gala-Milczarek, B. (2019). Nauczyciel: osobowość, kompetencje, style pracy. W: J. Fiszbak (red.), *Polonistyczna dydaktyka ogólna* (s. 381–397). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Gzik, K. (2008). Herbert. Notatki do wykładu. *Postscriptum Polonistyczne*, (2), 199–219.
- Hajduk-Gawron, W. (red.). (2015). *Adaptacje II. Transfery kulturowe*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Hajduk-Gawron, W., Madeja, A. (red.). (2013). *Adaptacje I. Język – literatura – sztuka*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Hajduk-Gawron, W., Pospiszil, K. (red.). (2018). *Adaptacje III. Implementacje, konwergencje, dziedziczenie*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Wydawnictwo Gnome.
- Herbert, Z. (2018). *Wybór poezji*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

¹⁶ W związku z tworzeniem zarówno tekstów swobodnych, jak i tekstów mocno stymulowanych konkretnym wzorem bywa, że „zauroczenie dziecięcą produkcją poetycką, jeśli nie jest ona traktowana jako zjawisko naturalne i typowe, może prowadzić do utrwalania grafomanii” (Kłakówna 2017: 173).

- Janowska, I. (2011). *Podjęcie zadaniowe do nauczania i uczenia się języków obcych. Na przykładzie języka polskiego jako obcego*. Kraków: Universitas.
- Karwatowska, M. (2012). *Autorytety w opiniach młodzieży*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Kłakówna, Z.A. (1993a). *Sztuka pisania. Ćwiczenia redakcyjne dla klas IV–VI. Metodyczny podręcznik nauczyciela*. Warszawa: Wydawnictwo Edukacyjne.
- Kłakówna, Z.A. (1993b). *Sztuka pisania. Ćwiczenia redakcyjne dla klas IV–VI. Zeszyt ucznia*. Warszawa: Wydawnictwo Edukacyjne.
- Kłakówna, Z.A. (2005). [rec.]. Anna Dyduchowa. *Metody kształcenia sprawności językowej uczniów. Projekt systemu, model podręcznika*. Kraków 1988. *Nowa Polszczyzna*, (1), 26–36.
- Kłakówna, Z.A. (2017). *Język polski. Wykłady z metodyki. Akademicki podręcznik myślenia o zawodzie szkolnego polonisty*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Kłakówna, Z.A., Wiatr, K. (2006). *Nowa sztuka pisania. Ćwiczenia redakcyjne dla klas IV–VI*. Kraków: Wydawnictwo Edukacyjne.
- Kłakówna, Z.A., Steczko, I., Wiatr, K. (2003a). *Sztuka pisania. Podręcznik do języka polskiego, klasy 1–3 gimnazjum. Ćwiczenia redakcyjno-stylistyczne. Książka nauczyciela*. Kraków: Wydawnictwo Edukacyjne.
- Kłakówna, Z.A., Steczko, I., Wiatr, K. (2003b). *Sztuka pisania. Podręcznik do języka polskiego, klasy 1–3 gimnazjum. Ćwiczenia redakcyjno-stylistyczne. Książka ucznia*. Kraków: Wydawnictwo Edukacyjne.
- Kowalikowa, J. (2004). *Tekst cudzy – tekst własny*. W: A. Janus-Sitarz (red.), *Przygotowanie ucznia do odbioru różnych tekstów kultury* (T. 2; s. 15–53). Kraków: Universitas.
- Kowalikowa, J. (2012). *Wspieranie kreatywności uczniów przez rozwijanie ich sprawności językowych*. W: A. Janus-Sitarz (red.), *Twórczość i tworzenie w edukacji polonistycznej* (s. 143–158). Kraków: Universitas.
- Kowalski, M. (2018). *Herbert. Pan od przyrody*. Pobrane z: https://www.youtube.com/watch?v=skR8WUWwLkc&ab_channel=MarekKowalski
- Koziolecki, J. (2002). *Transgresja i kultura*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Koziołkiewicz, E. (2021). Tokarczuk dla wszystkich. Adaptacja tekstu prozatorskiego do nauczania języka polskiego jako obcego na niższych poziomach zaawansowania. *Z Teorii i Praktyki Dydaktycznej Języka Polskiego*, 30, 45–63. DOI: 10.31261/TPDJP.2021.30.04
- Latoch-Zielińska, M. (2010). *Śpiewać nie umiem, ale... Próby poetyckie uczniów gimnazjum*. W: J. Nocoń, E. Łucka-Zajac (red.), *Uczeń w świecie języka i tekstów* (s. 321–330). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Lipińska, E., Seretny, A. (2012). *Między językiem ojczystym a obcym. Nauczanie i uczenie się języka odziedziczonego na przykładzie szkolnictwa polonijnego w Chicago*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Łazarska, D. (2020). *Poezja Zbigniewa Herberta w odbiorze licealistów z Krakowa*. W: A. Małgorzewicz, I. Czechowska, M. Szajbel-Keck (red.), *Zbigniew Herbert – poeta między kulturami* (s. 147–161). Wrocław: Neisse Verlag.
- Łukasiewicz, J. (2001). *Herbert*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Markowski, M.P. (2013). *Polityka wrażliwości. Wprowadzenie do humanistyki*. Kraków: Universitas.

- Morańska, D., Ciesielska, M., Jędrzejko, M.Z. (2020). *Edukacja w cyfrowym świecie. Edukacja 4.0*. Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.
- Mrozowska, H. (2001). Tekst literacki jako strategia dydaktyczna w nauce języka obcego. *Języki Obce w Szkole*, (3), 24–28.
- Myrdzik, B. (2006). *Zrozumieć siebie i świat. Szkice i studia o edukacji polonistycznej*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Nęcka, E. (1998). *Trening twórczości. Podręcznik dla psychologów, pedagogów i nauczycieli*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Nęcki, Z. (1990). *Wzajemna atrakcyjność*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Niesporek-Szamburska, B. (2018). Kompetencja tekstotwórcza w języku odziedziczonym, czyli o kreacji i zabawie w procesie tworzenia tekstów. *Postscriptum Polonistyczne*, 22(2), 101–119. DOI: 10.31261/PS_P.2018.22.07
- Pamuła-Behrens, M., Szymańska, M. (2017). *W polskiej szkole. Materiały do pracy z uczniami z doświadczeniem migracji*. Przewodnik. Pobrane z: <https://www.ore.edu.pl/wp-content/plugins/download-attachments/includes/download.php?id=16877>
- Polański, E., Orłowa, K. (1993). *Kształcenie językowe w klasach 4–8. Poradnik metodyczny*. Warszawa: WSiP.
- Próchniak, W. (2012). *Klucz do wierszy. Poezja w nauczaniu języka polskiego jako obcego*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Seretny, A. (2006). Tekst literacki w dydaktyce języka polskiego jako obcego. Między percepcją a recepcją dzieła. W: R. Cudak (red.), *Literatura polska w świecie*. T. 1: *Zagadnienia recepcji i odbioru* (s. 292–306). Katowice: Wydawnictwo Gnome.
- Siedlecka, J. (2018). *Pan od poezji. O Zbigniewie Herbercie. Poszerzone wydanie odkrywczej, reporterskiej biografii Pana Cogito*. Warszawa: Fronda.
- Waclawek, M. (2020). Od adaptacji do spektaklu na motywach dzieła – z doświadczeń glottodydaktycznych. *Annales UMCS. Sectio N – Educatio Nova*, 5, 409–425. DOI: 10.17951/en.2020.5.409-425
- Waclawek, M. (2021). Plus minus wiersz – o metodzie analizy i twórczego wykorzystania wzorów na lekcji języka polskiego jako obcego. W: I. Wiczorek, A. Roter-Bourkane (red.), *Glottodydaktyka polonistyczna. Strategie – wartości – wyzwania* (s. 105–119). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Waclawek, M. (2022). Reminiscencje dzieciństwa – uwagi na marginesie kreatywnego pisania w glottodydaktyce polonistycznej. *Paidia i Literatura*, (4), 1–25. DOI: 10.31261/PiL.2022.04.15
- Waclawek, M., Wtorkowska, M. (2022). *O Polakach i Słoweńcach – w kręgu językowo-kulturowych stereotypów*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani.
- Zalecenie. (2018). Zalecenie Rady z dnia 22 maja 2018 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (Dz.Urz. C 189/1, 4.06.2018).